

نگاهی گذرا به زندگی و فضائل حضرت زهرا سلام الله علیها

فاطمه(س) مشهور به فاطمه زهرا (۵ بعثت - ۱۱ق)، دختر پیامبر اسلام(ص) و خدیجه کبری(س) و همسر امام علی(ع) است. او یکی از پنج تن آل عبا (اصحاب کساء) است که شیعیان دوازده امامی آنها را معصوم می‌دانند. امام دوم و سوم شیعیان، زینب(س) و ام‌کلثوم از فرزندان او هستند. زهرا، بتول، سیده نساء العالمین (برترین زن در دو عالم) از القاب وی و أمّ آبیه‌ا (مادر پدرش) کنیه مشهور او است. فاطمه، تنها زن همراه پیامبر(ص) در روز مباحله با مسیحیان نجران بوده است.

سوره کوثر، آیه تطهیر، آیه مودت و آیه اطعام و احادیثی چون حدیث بضعه در شأن و فضیلت فاطمه نازل و نقل شده‌اند. در روایات آمده است که پیامبر(ص)، فاطمه(س) را برترین زن در دو عالم معرفی کرده و خشم و خشنودی او را خشم و خشنودی خداوند دانسته است.

درباره دوران کودکی و نوجوانی فاطمه(س) گزارش‌های کمی وجود دارد. از این دوران فقط گزارش‌هایی درباره همراهی او با پیامبر(ص) در مقابل خشونت‌های مشرکان، حضور او در شعب ابی‌طالب و هجرت به مدینه همراه امام علی(ع) نقل شده است.

فاطمه(س) در سال دوم هجرت با امام علی(ع) ازدواج کرد. انجام فعالیت‌های اجتماعی و همراهی با پیامبر اسلام(ص) در برخی از جنگ‌ها از جمله فتح مکه از جمله کارهای او بعد از هجرت بود.

فاطمه(س) در ماجرای سقیفه ضمن مخالفت با اقدام شورای سقیفه، خلافت ابوبکر را غاصبانه خواند و با او بیعت نکرد. او در جریان مصادره فدک و دفاع از خلافت امام علی(ع) خطبه‌ای خواند که به خطبه فدکیه معروف است. وی اندکی پس از رحلت پیامبر(ص) و در جریان هجوم طرفداران ابوبکر به خانه‌اش، آسیب دید، در بستر بیماری افتاد و پس از مدت کوتاهی در ۳ جمادی‌الثانی سال ۱۱ هجری قمری در مدینه به شهادت رسید. پیکر دختر پیامبر(ص) به سفارش خودش، شبانه و مخفیانه تشییع و دفن شد و قبرش هیچ‌گاه مشخص نشد.

تسبیحات حضرت زهرا(س)، مصحف فاطمه، خطبه فدکیه بخشی از میراث معنوی فاطمه است. مصحف فاطمه(س) کتابی است شامل سخنانی که فرشته الهی به او الهام کرده و امام علی(ع) آنها را نوشته است. این صحیفه بنابر روایات، در دست امامان بوده و هم‌اکنون در دست امام زمان(عج) است.

شیعیان، فاطمه(س) را الگوی خود می‌دانند و در سالروز شهادت وی که به ایام فاطمیه مشهور است، عزاداری می‌کنند. در ایران سالروز ولادت فاطمه(س) (۲۰ جمادی‌الثانی)، روز زن و مادر نامگذاری شده و نام فاطمه و زهرا جزو بیشترین نام‌ها برای دختران است.

آثاری که راجع به فاطمه زهرا(س) تألیف یا جمع‌آوری شده، می‌توان به سه دسته مُسَدَّن‌نگاری، مَنَقَبَت‌نگاری و زندگینامه‌نویسی تقسیم کرد.

اقبال لاهوری متفکر و شاعر مسلمان، بزرگی خانواده حضرت زهرا را چنین ترسیم کرده است:

مریم از یک نسبت عیسی عزیز

از سه نسبت حضرت زهرا عزیز

نور چشم رحمة للعالمین

آن امام اولین و آخرین

بانوی آن تاجدار «هل اتي»

مرتضی مشکل گشا شیر خدا

مادر آن مرکز پرگار عشق

مادر آن کاروان سالار عشق[۱]

فاطمه دختر پیامبر اسلام محمد بن عبدالله و خدیجه بنت خویلد است. برای فاطمه(س) القاب متعددی (در حدود ۳۰ لقب) یاد شده است. زهرا، صدیقه، محدّثه، بتول، سیده نساء العالمین، منصوره، طاهره، مطهره، زکیّه، مبارکه، راضیه، مرضیه از مشهورترین القاب فاطمه‌اند[۲].

برای فاطمه(س) چند کنیه گفته شده است: أمّآبیها، أمّالئمه، أمّالحسن، أمّالحسین و أمّالمحسن[۳].

گاه‌شمار زندگی حضرت فاطمه(س):

۲۰ جمادی‌الثانی سال ۵بعثت: تولد

۱۰ رمضان سال ۱۰ بعثت: وفات مادرش خدیجه[۴]

اواخر صفر ۲ق.: عقد فاطمه با علی بن ابی طالب(ع)[۵]

۱ ذی‌الحجه ۲ق: ازدواج و رفتن به خانه امیرالمومنین(ع)[۶]

۱۵ رمضان ۳ق: تولد نخستین فرزند: امام حسن(ع)[۷]

۷ شوال ۳ق: حضور در محل غزوه احد برای درمان جراحتهای پیامبر(ص)[۸]

۳ شعبان ۴ق: تولد امام حسین(ع)[۹]

۵ جمادی‌الاول ۵ق یا ۶ق: تولد زینب(س)[۱۰]

سال ۶ق: تولد ام‌کلثوم[۱۱]

سال ۷ قمری: بخشیدن فدک به فاطمه(س) از سوی پیامبر(ص)[۱۲]

۲۴ ذی‌الحجه ۹ق: حضور در مباهله[۱۳]

۲۸ صفر یا ۱۲ ربیع‌الاول ۱۱ق: رحلت پدرش، رسول خدا(ص)[۱۴]

ربیع‌الاول ۱۱ق: مصادره فدک به دستور ابوبکر

ربیع‌الاول ۱۱ق: خواندن خطبه فدکیه در مسجد پیامبر(ص)

ربیع‌الاول ۱۱ق: ساختن بیت‌الاحزان در بقیع توسط امام علی(ع) برای عزاداری فاطمه در فراق پدر

ربیع الثانی ۱۱ق: هجوم به خانه فاطمه و آتش زدن در و سقط شدن محسن بن علی

۱۳ جمادی‌الاول [۱۵] یا ۳ جمادی‌الثانی ۱۱ق. [۱۶]: شهادت

فاطمه(س) آخرین فرزند پیامبر(ص) و خدیجه(س) است. [۱۷] به اتفاق مورخان، فاطمه در مکه و در منزل خدیجه در محلی به نام زُقاق (کوچه، گذرگاه) العطارین و زُقاق الحجر در نزدیکی مَسعی به دنیا آمد. [۱۸]

تولد و دوران کودکی

بر اساس دیدگاه رایج شیعیان، حضرت فاطمه(س) در سال ۵ بعثت مشهور به سنّه أحقافیه (سال نزول سوره احقاف) [۱۹] متولد شد. [۲۰] شیخ مفید و کفعمی سال دوم بعثت را زمان تولد فاطمه(س) دانسته‌اند. [۲۱] طبق دیدگاه رایج اهل سنت، ولادت فاطمه(س) پنج سال پیش از مبعث بود. [۲۲]

در منابع شیعه، روز تولد فاطمه(س) ۲۰ جمادی‌الثانی ذکر شده است. [۲۳] بنا به روایتی که از امام باقر(ع) نقل شده است این نامگذاری از جانب خدا صورت گرفته است. در ادامه این روایت دربارهٔ این نامگذاری آمده است که خداوند او را در میثاق (عهد الست و عالم ذر) به علم جدا نمود و از ناپاکی دور داشت. [۲۴] همچنین بنا بر روایتی که در کتاب ذخائر العقبی (نوشته‌شده در قرن ۷ق) از پیامبر(ص) نقل شده است فاطمه فاطمه نامیده شد چون خدا او و ذریه‌اش را از آتش جهنم بازداشته است. [۲۵]

از زندگی فاطمه در کودکی و نوجوانی گزارش‌های تاریخی کمی وجود دارد. [۲۶] بر اساس گزارش‌های تاریخی، پس از آشکار شدن دعوت پیامبر، فاطمه در برخی موارد شاهد خشونت‌های مشرکان علیه پدرش بود. علاوه بر این، سه سال از دوران کودکی فاطمه، در شعب ابی‌طالب و تحت فشارهای اقتصادی و اجتماعی مشرکان علیه بنی‌هاشم و پیروان پیامبر اسلام گذشت. [۲۷] فاطمه همچنین در کودکی، مادرش خدیجه را از دست داد. [۲۸] تصمیم قریش برای قتل پیامبر(ص) [۲۹] خروج شبانه پیامبر از مکه و

هجرت به مدینه، و هجرت فاطمه به مدینه همراه با علی(ع) و برخی از زنان، مهم‌ترین رخدادهای دوران کودکی زهرا(س) بوده است.[۳۰]

خواستگاری و ازدواج

ازدواج علی(ع) و فاطمه(س)

فاطمه(س) خواستگاران متعددی داشت؛ اما در نهایت با امام علی(ع) ازدواج کرد. به اعتقاد برخی پژوهشگران پس از هجرت پیامبر(ص) به مدینه و رهبری جامعه اسلامی، فاطمه(س) به سبب نسبت فرزندی با پیامبر(ص) در میان مسلمانان مورد احترام قرار گرفت و جایگاه والایی یافت.[۳۱] در کنار این مسئله ابراز محبت پیامبر به فاطمه(س)[۳۲] و ویژگی‌های فاطمه در مقایسه با زنان دوره خود[۳۳] موجب شد برخی از مسلمانان به دنبال ازدواج با دختر پیامبر(ص) باشند.[۳۴] شماری از بزرگان قریش که زودتر از دیگران اسلام آورده بودند یا از قدرت مالی مناسبی برخوردار بودند از فاطمه خواستگاری کردند.[۳۵] ابوبکر، عمر[۳۶] و عبدالرحمن بن عوف[۳۷] از این افراد بودند. همه خواستگاران جواب ردّ از پیامبر شنیدند.[۳۸] پیامبر در پاسخ به درخواست آنان می‌فرمود: «ازدواج فاطمه امری آسمانی است و نیازمند حکم الهی است.»[۳۹] و در مواردی نیز نارضایتی فاطمه(س) از ازدواج با خواستگاران را مطرح می‌کرد.[۴۰]

علی(ع) به سبب ارتباط خانوادگی با پیامبر و ویژگی‌های اخلاقی و دینی فاطمه، علاقه زیادی برای ازدواج با فاطمه داشت؛[۴۱] اما به گفته مورخان به خود اجازه نمی‌داد از دختر پیامبر خواستگاری کند.[۴۲] سعد بن معاذ این مسئله را به پیامبر منتقل کرد و پیامبر با خواستگاری علی(ع) موافقت نمود.[۴۳] پیامبر(ص) درخواست امام علی(ع) و ویژگی‌های رفتاری و فضیلت او را برای فاطمه(س) بیان کرد که با رضایت فاطمه همراه شد.[۴۴] پیامبر نیز به امر الهی فاطمه(س) را به ازدواج با علی(ع) درآورد.[۴۵] علی(ع) مانند دیگر مهاجران، در ماه‌های نخستین پس از هجرت، وضعیت اقتصادی سختی داشت.[۴۶] از این رو به توصیه پیامبر، زره خود را فروخت (یا رهن داد) و قیمت آن را مهر فاطمه قرار داد.[۴۷] مراسم عقد علی(ع) و فاطمه(س) در حضور مسلمانان در مسجد پیامبر(ص) برگزار شد.[۴۸] درباره تاریخ مراسم عقد اختلاف وجود دارد. در بیشتر منابع، سال دوم هجری ذکر شده است.[۴۹] مراسم عروسی پس از جنگ بدر در شوال یا ذی‌الحجه سال ۲ هجری قمری برگزار شد.[۵۰]

زندگی مشترک با علی(ع)

در گزارش‌های تاریخی و روایی آمده است فاطمه(س) به علی(ع) به گونه‌های متفاوت و حتی در حضور پیامبر محبت می‌کرد و او را بهترین همسر می‌خواند. [۵۱] نقل شده است فاطمه، علی(ع) را در خانه با کلمات محبت‌آمیز [۵۲] و در میان مردم با کنیه ابوالحسن خطاب می‌کرد. [۵۳] در گزارش‌هایی آمده است که فاطمه(س) در خانه با عطر و وسایل زینتی خود را می‌آراست. [۵۴]

دوره نخست زندگی فاطمه(س) و علی(ع) با شرایط دشوار اقتصادی همراه بود [۵۵] و در برخی زمان‌ها غذایی برای سیر کردن حسنین(ع) نمی‌یافتند؛ [۵۶] اما فاطمه(س) به وضع موجود اعتراض نمی‌کرد و گاه برای کمک به همسر خود در تأمین معاش، پشم‌ریسی می‌کرد. [۵۷]

فاطمه(س) براساس توصیه پیامبر(ص) [۵۸] تمایل داشت کارهای درون منزل را خود انجام دهد و امور خارج از منزل را به علی(ع) واگذارد. [۵۹] زمانی که فضا را به عنوان خادم به خانه‌اش فرستاد، نیمی از کارهای خانه را خود انجام می‌داد و نیمی دیگر را به فضا می‌سپرد. [۶۰] بر اساس برخی از گزارش‌ها به توصیه فاطمه(س) یک روز فضا و روز دیگر فاطمه(س) خانه‌داری می‌کردند. [۶۱]

امام علی(ع) متقابلاً فاطمه را احترام می‌کرد. روایتی که از امام علی(ع) نقل شده است که نه من هیچ‌گاه فاطمه را به خشم آوردم و نه فاطمه هیچ‌گاه مرا به خشم آورد. [۶۲] در ماجرای درخواست ابوبکر و عمر از امام علی(ع) برای ملاقات با فاطمه(س)، وی خطاب به علی(ع) گفت: خانه از آنِ توست و این زن آزاده‌ای که با تو سخن می‌گوید همسر تو، هر کاری خواستی انجام بده. [۶۳]

فرزندان

منابع شیعه و اهل سنت هم‌رأی‌اند که حسن، [۶۴] حسین، [۶۵] زینب [۶۶] و ام‌کلثوم [۶۷] چهار فرزند فاطمه و علی هستند. [۶۸] در منابع شیعه و برخی از منابع اهل سنت از فرزند دیگری برای او نام برده شده که بر اثر آسیبی که در جریان حوادث پس از پیامبر(ص) بر فاطمه وارد شد سقط گردید. نام او مُحَسِّن یا مُحَسَّن ذکر شده است. [۶۹]

وقایع پایان زندگی

در چند ماه پایانی زندگی فاطمه(س) حوادث ناگواری برای او اتفاق افتاد؛ چنان که گفته شده در این دوره هیچ کس زهرا(س) را خندان ندید. [۷۰] درگذشت پیامبر(ص)، [۷۱] ماجرای سقیفه، غصب خلافت، مصادره فدک توسط ابوبکر و خواندن خطبه فدکیه در حضور صحابه [۷۲] مهم‌ترین وقایع پایانی زندگی اوست. فاطمه در کنار علی(ع) یکی از مخالفان اصلی شورای سقیفه و خلافت ابوبکر بود؛ [۷۳] به همین دلیل مورد تهدید دستگاه خلافت قرار گرفتند که نمونه آن تهدید به آتش‌زدن خانه فاطمه است. [۷۴] بیعت نکردن علی(ع) و مخالفان ابوبکر و تحصن آنان در خانه فاطمه موجب شد یاران خلیفه به خانه او حمله کنند و در این هجوم فاطمه به سبب ممانعت از بردن علی برای بیعت اجباری با ابوبکر [۷۵] آسیب دید و فرزندش سقط شد. [۷۶] فاطمه(س) پس از این واقعه در بستر بیماری افتاد و پس از مدت کوتاهی به شهادت رسید. [۷۷] در کتاب الاحتجاج سخنانی نیز از او در جمع زنان مدینه که به قصد عیادت به خانه‌اش آمده بودند گزارش شده است که در بردارنده پاره‌ای دیگر از مواضع حضرت و اظهار نارضایتی از مواضع مردم پس از وفات پیامبر(ص) است. [۷۸]

فاطمه به علی(ع) وصیت کرد مخالفانش در نماز گزاردن بر پیکرش و مراسم دفن او شرکت نکنند و از علی(ع) خواست شبانه وی را دفن کند. [۷۹] بر اساس دیدگاه مشهور، [۸۰] فاطمه(س) در ۳ جمادی‌الثانی سال ۱۱ هجری قمری در مدینه به شهادت رسید. [۸۱] عمر او را هجده سال گفته‌اند؛ [۸۲] اما در روایتی از امام باقر(ع) عمر او ۲۳ سال ذکر شده است. [۸۳]

مشارکت‌ها و مواضع سیاسی

فاطمه(س) فعالیت‌های اجتماعی و موضع‌گیری‌های سیاسی متعددی داشته است. هجرت به مدینه، مداوای پیامبر(ص) در جریان جنگ احد، [۸۴] حضور در کنار بدن حمزه سیدالشهدا همراه با صفیه خواهر حمزه و عمه پیامبر(ص) در اُحد [۸۵] رساندن آذوقه برای پیامبر در جنگ خندق [۸۶] و همراهی‌اش در فتح مکه [۸۷] از جمله فعالیت‌های وی قبل از رحلت پیامبر(ص) است؛ اما بیشتر فعالیت‌های سیاسی فاطمه(س) مربوط به دوران کوتاه زندگی‌اش پس از رحلت پیامبر است. از مهم‌ترین موضع‌گیری‌های سیاسی وی این موارد است: مخالفت با واقعه سقیفه و انتخاب ابوبکر به عنوان خلیفه پس از پیامبر، رفتن به خانه سران مهاجر و انصار برای اقرار گرفتن از آنان در خصوص شایستگی و برتری امام علی(ع) برای خلافت، تلاش برای بازپس‌گیری مالکیت فدک، خواندن خطبه فدکیه در جمع مهاجرین و انصار، دفاع از علی(ع) در ماجرای هجوم به خانه او، سخنرانی در جمع زنان (مهاجر و انصار) که به عیادتش آمدند و وصیت کردن برای انجام مراسم پس از مرگش به صورت مخفیانه و پنهانی. به باور برخی

پژوهشگران، بسیاری از گفتارها و رفتارهای فاطمه پس از رحلت پیامبر(ص) به نوعی واکنش سیاسی و اعتراض به غصب خلافت از سوی ابوبکر و طرفداران دستگاه خلافت او بود.[۸۸]

مخالفت با تصمیم شورای سقیفه

فاطمه زهرا مجاهد در راه خدا، اسلام و حق است. او در مقابل ظلم ایستادگی کرد و برای حمایت از سیاست بر حق الهی به پا خواست. او زمانی اعتراض خود را به اوج رساند که وصیت کرد شبانه دفن شود تا افرادی که منکر حق شدند و او را اذیت کردند، نتوانند در تشییع او حاضر شوند.

پس از تشکیل شورای سقیفه و بیعت عده‌ای با ابوبکر به عنوان خلیفه، فاطمه در کنار علی(ع) و شماری از صحابه نظیر طلحه و زبیر با این اقدام مخالفت کردند؛[۸۹] زیرا در واقعه غدیر، پیامبر(ص) امام علی(ع) را جانشین خود معرفی کرده بود.[۹۰] بر اساس گزارش‌های تاریخی فاطمه به همراه علی به سراغ صحابه می‌رفتند و از آنان طلب یاری می‌کردند. صحابه در پاسخ به درخواست فاطمه می‌گفتند اگر پیش از آنکه با ابوبکر بیعت کنند چنین درخواستی می‌کرد، از خلافت علی(ع) حمایت می‌کردند.[۹۱]

ماجرای فدک و خطبه فدکیه

پس از آنکه ابوبکر فدک را از فاطمه(س) گرفت و آن را به نفع خلافت خود مصادره کرد، فاطمه(س) با این اقدام او مخالفت کرد.[۹۲] او برای بازپس‌گیری فدک با ابوبکر گفتگو کرد و پس از ارائه دلیل و شاهد،[۹۳] ابوبکر در نوشته‌ای فدک را از آن فاطمه دانست؛ اما عمر بن خطاب با بی‌احترامی آن نوشته را از فاطمه(س) گرفت و پاره کرد.[۹۴] برخی منابع از ضربه عمر به فاطمه(س) و آسیب دیدن و سقط جنینش در این ماجرا خبر داده‌اند.[۹۵] فاطمه پس از بی‌نتیجه ماندن تلاشش برای بازپس‌گیری فدک، به مسجد پیامبر رفت و در حضور صحابه خطبه‌ای، که بعدها به خطبه فدکیه مشهور شد، خواند و در آن، اقدام ابوبکر در مصادره فدک و غصب خلافت را نکوهش کرد. فاطمه(س) در این خطبه نتیجه اقدامات ابوبکر و طرفداران او را آتش دوزخ دانست.[۹۶] از این خطبه برای اثبات جواز مشارکت زنان مسلمان در اجتماعات سیاسی استفاده می‌شود.[۹۷]

همراهی با تحصن‌کنندگان مخالف ابوبکر

پس از آنکه صحابه، ابوبکر را خلیفه خواندند و با او بیعت کردند و سخن پیامبر(ص) بر جانشینی امام علی(ع) را نادیده گرفتند، فاطمه(س) به همراه علی(ع)، بنی‌هاشم و تعدادی از صحابه با این بیعت مخالفت کردند و در خانه فاطمه تحصن کردند.[۹۸] عباس بن عبدالمطلب، سلمان فارسی، ابوذر غفاری، عمار بن یاسر، مقداد، ابی بن کعب، و گروهی از بنی‌هاشم از جمله تحصن‌کنندگان بودند.[۹۹]

دفاع از علی(ع) در واقعه هجوم به خانه

به دنبال هجوم موافقان خلافت ابوبکر به خانه علی(ع)، فاطمه(س) در مقابل مهاجمان ایستاد و از بردن اجباری علی(ع) برای بیعت با ابوبکر ممانعت کرد.[۱۰۰] بر اساس گزارش ابن عبدربه، از عالمان اهل سنت در قرن سوم و چهارم قمری، پس از مطلع شدن ابوبکر از تحصن مخالفانش در خانه فاطمه(س)، دستور داد به آنجا حمله کنند و جمع مخالفان را برهم بزنند و در صورت مقاومت، با آنان وارد جنگ شوند. عمر به همراه عده‌ای به سوی خانه فاطمه(س) رفت و از تحصن‌کنندگان خواست از خانه بیرون بیایند؛ سپس تهدید کرد در صورت سرپیچی از دستورش، خانه را آتش می‌زند.[۱۰۱] عمر به همراه دیگر مهاجمان با خشونت وارد خانه شدند. در این میان، حضرت فاطمه(س) مهاجمان را تهدید کرد که اگر از خانه بیرون نروند به خدا شکایت خواهد کرد.[۱۰۲] از این رو مهاجمان خانه را ترک کردند و به جز علی و بنی‌هاشم همه تحصن‌کنندگان را به مسجد بردند تا با ابوبکر بیعت کنند.[۱۰۳]

مهاجمان پس از آنکه از تحصن‌کنندگان به اجبار بیعت گرفتند، برای آنکه از امام علی(ع) و بنی‌هاشم نیز بیعت بگیرند، دوباره به خانه فاطمه(س) هجوم بردند و در خانه را آتش زدند. فاطمه که پشت در قرار داشت، بر اثر آتش و فشار و ضربه عمر، قنفذ و دیگر همراهان بر درب خانه، مجروح و جنینش (محسن(ع)) سقط شد.[۱۰۴] در برخی گزارش‌ها آمده است قنفذ، فاطمه(س) را بین در و دیوار گذاشت [۱۰۵] و در را به فاطمه(س) کوبید و پهلوی او را شکست.[۱۰۶] فاطمه(س) پس از این ماجرا در بستر بیماری افتاد.[۱۰۷]

خشم فاطمه(س) از ابوبکر و عمر

برخوردهای شدید ابوبکر و عمر با فاطمه و علی بر سر ماجرای فدک و وقایع مرتبط با بیعت اجباری با خلیفه، خشم فاطمه از ابوبکر و عمر را تا پایان زندگی‌اش به دنبال داشت. [۱۰۸] بر اساس گزارش‌ها پس از هجوم عمر و دیگر مهاجمان به خانه فاطمه، ابوبکر و عمر تصمیم گرفتند برای عذرخواهی به خانه فاطمه بروند؛ اما فاطمه اجازه ورود به آنان نداد. آنان در نهایت با وساطت علی وارد خانه فاطمه شدند. فاطمه در دیدار با آن دو، روی خود را به دیوار کرد و سلام آنان را بی‌پاسخ گذاشت. فاطمه پس از یادآوری حدیث بضعه که در آن پیامبر خشنودی و خشم خود را در گرو خشنودی و خشم فاطمه قرار داده بود، به ابوبکر و عمر اعلام کرد که باعث خشم او شده‌اند. [۱۰۹] در برخی از گزارش‌ها آمده است فاطمه سوگند خورد پس از هر نمازی آنان را نفرین کند. [۱۱۰]

خطبه در دیدار با زنان مهاجر و انصار

پس از رحلت پیامبر(ص) و بستری شدن فاطمه، در خانه جمعی از زنان مهاجر و انصار از فاطمه(س) و سخنان حضرت در پاسخ به احوالپرسی آنان یکی از این حوادث است. حضرت فاطمه(س) در این دیدار پس از حمد و ثنای الهی و درود فرستادن بر پدرش به شدت مردان (مهاجران و انصار) را به این سبب توبیخ و نکوهش کرد که جانشینی پیامبر را از جایگاهش کردند و از پایگاه رسالت دورش کردند؛ و خود را گرفتار زیانی آشکار ساختند. حضرت زهرا(س) در ادامه سخنش علت روی گردانی مردم و انتقامشان از امام علی(ع) را پابندی و محافظت او بر اجرای عدالت دانست و تصریح کرد که اگر به حکومتش دل می‌دادند و او را می‌پذیرفتند؛ آنان را به آبخوری گوارا وارد می‌کرد که آب از دو سوی آن لبریز بود، و درهای برکات زمین و آسمان بر آنان باز می‌شد و اینک که حکومت و حاکمیتش را نپذیرفتند خداوند آنان را به آنچه کرده‌اند مؤاخذه و عقاب خواهد کرد. [۱۱۱] بر اساس برخی گزارش‌ها پس از این دیدار چون مردان مهاجر و انصار در جریان قرار گرفتند برای (به ظاهر) عذرخواهی و (بیشتر به قصد) توجیه کاری (بیعت با ابوبکر) که کرده بودند به حضور فاطمه آمدند که حضرت زهرا(س) به آنان فرمود: دور شوید از من، که دیگر، بعد از عذرخواهی‌های غیر صادقانه، عذری باقی نمانده است و این تقصیر و اشتباه شما قابل برگشت نخواهد بود. [۱۱۲]

شهادت، تشییع، تدفین

فاطمه پس از مدتی بیماری ناشی از صدمات جسمی که در حوادث پس از رحلت پیامبر متحمل شد، در سال ۱۱ هجری قمری درگذشت. [۱۱۳] دربارهٔ تاریخ شهادت اختلاف نظر وجود دارد و از چهل شب پس از رحلت پیامبر (ص) تا هشت ماه پس از آن ذکر شده است. [۱۱۴] مشهورترین قول نزد شیعه، [۱۱۵] سوم جمادی الثانی است؛ [۱۱۶] یعنی ۹۵ روز پس از رحلت پیامبر (ص). [۱۱۷] مستند این قول روایتی از امام صادق (ع) است. [۱۱۸] بر اساس دیدگاه‌های دیگر، ۷۵ روز پس از رحلت پیامبر [۱۱۹] (۱۳ جمادی الاول)، هشتم ربیع الثانی، [۱۲۰] سیزدهم ربیع الثانی [۱۲۱] و سوم رمضان [۱۲۲] روز شهادت فاطمه (س) است.

امام کاظم (ع) در روایتی به شهادت فاطمه (س) تصریح کرده است. [۱۲۳] در روایتی از امام صادق (ع) سبب شهادت فاطمه (س) ضربه قنقد با غلاف شمشیر ذکر شده است که موجب سقط محسن و بیماری و در نتیجه شهادت او شد. [۱۲۴]

به اعتقاد برخی پژوهشگران، وصیت فاطمه بر دفن پنهانی پیکرش، آخرین اقدام سیاسی او در مخالفت با دستگاه خلافت بود. [۱۲۵]

محل دفن

حضرت فاطمه قبل از شهادت، وصیت کرده بود دوست ندارد افرادی که به او ستم کردند و اسباب خشم و غضب او را فراهم کردند، بر پیکرش نماز بخوانند و در تشییع او حاضر شوند؛ از این رو خواسته بود او را مخفیانه تشییع و دفن کنند و محل دفن او مخفی بماند. [۱۲۶] به گفته مورخان، علی (ع) به کمک اسماء بنت عمیس، همسرش را غسل داد [۱۲۷] و خود بر پیکرش نماز خواند. [۱۲۸] به غیر از امام علی (ع) چند نفر دیگر نیز در نماز شرکت کردند که در مورد تعداد و نام افراد اختلاف وجود دارد. منابع تاریخی امام حسن، امام حسین، عباس بن عبدالمطلب، مقداد، سلمان، ابوذر، عمار، عقیل، زبیر، عبدالله بن مسعود و فضل بن عباس را افرادی دانسته‌اند که در این نماز شرکت داشتند. [۱۲۹]

امام علی (ع) پس از دفن، آثار قبر بودن را از بین برد تا قبر مشخص نباشد. [۱۳۰] علاوه بر نامعلوم بودن مکان دقیق قبر، در کلیت مکانی که قبر در آن قرار دارد نیز نقل‌های مختلفی وجود دارد: [۱۳۱]

برخی محل دفن حضرت فاطمه (س) را در روضه النبی دانسته‌اند. [۱۳۲]

خانه حضرت فاطمه و امام علی(ع) مکان دیگر محل دفن معرفی شده است. این مکان با گسترش مسجدالنبی در زمان بنی‌امیه، بخشی از مسجد قرار گرفت.[۱۳۳]

برخی منابع به صورت مطلق قبرستان بقیع را به عنوان محل دفن حضرت فاطمه ذکر کرده‌اند.[۱۳۴]

خانه عقیل بن ابی‌طالب مکان دیگری است که منابع آن را محل دفن حضرت فاطمه دانسته‌اند.[۱۳۵] خانه عقیل، خانه‌ای بزرگ، در کنار قبرستان بقیع بود[۱۳۶] و پس از دفن شدن پیکر فاطمه بنت اسد، عباس بن عبدالمطلب و تعدادی از امامان شیعه(ع) از حالت مسکونی به صورت زیارتگاه عمومی تغییر یافت.[۱۳۷]

فضائل

در منابع روایی، تفسیری و تاریخی شیعه و اهل سنت فضائل متعددی برای حضرت زهرا(س) گزارش شده است. برخی از این فضیلت‌ها منشأ قرآنی دارند، مانند آیه تطهیر و آیه مباحله. در این گونه فضائل شأن نزول آیات دربارهٔ اهل بیت پیامبر است و فاطمه نیز یکی از اهل بیت است. شماری از فضیلت‌ها نیز در روایات نقل شده‌اند نظیر حدیث بضعه و محدّثه بودن.

عصمت

به گفته علامه مجلسی، شیعیان اجماع قطعی بر عصمت حضرت فاطمه(س) دارند.[۱۳۸] آیه تطهیر،[۱۳۹] حدیث بضعه و احادیث بیان‌کننده عصمت اهل بیت(ع) از دلایل عصمت فاطمه(س) به‌شمار می‌روند.[۱۴۰] بر اساس آیه تطهیر، خداوند اراده کرده است اهل بیت(ع) را از هرگونه زشتی و پلیدی پاک گرداند و بنابر بسیاری از روایات شیعه و اهل سنت، فاطمه یکی از مصادیق اهل بیت است.[۱۴۱] لازمه معصوم بودن حضرت زهرا(س) آن است که از برخی شئون پیامبران و امامان(ع)، مانند حجیت گفتار و رفتار و تقریر و مرجعیت دینی و صلاحیت تفسیر و تبیین دین برخوردار بوده و سیره عملی و موضع‌گیرهای او ملاک تشخیص حق از باطل باشد و همچنین الگوی کامل در عرصه‌های زندگی به‌شمار می‌رود.[۱۴۲]

در منابع روایی و تاریخی اهل سنت نیز روایاتی گزارش شده که پیامبر(ص) با استشهاد به آیه تطهیر، اهل بیت خود یعنی فاطمه(س)، علی(ع)، حسن(ع) و حسین(ع) را از هرگونه گناه مبری دانسته است.[۱۴۳]

عبادت

فاطمه زهرا(س) همانند پیامبر(ص) علاقه زیادی به عبادت داشت و بخشی از اوقات خود را به نماز و مناجات می‌گذراند.[۱۴۴] در برخی منابع گزارش‌هایی دربارهٔ امداد غیبی نسبت به فاطمه(س) وجود دارد؛ برای نمونه سلمان فارسی از اینکه زهرا(س) در کنار سنگ آسیاب در حال قرائت قرآن است و سنگ آسیاب به خودی خود می‌چرخد، تعجب کرد و موضوع را با پیامبر در میان گذاشت. پیامبر در جواب فرمود: «... خداوند جبرئیل را فرستاده است تا آسیاب را برای او بگرداند».[۱۴۵] طولانی بودن نمازها، شب‌زنده‌داری، دعا برای دیگران از جمله همسایه‌ها،[۱۴۶] روزه‌داری، زیارت قبور شهدا از جمله ویژگی‌های رفتاری فاطمه(س) است که در سخنان اهل‌بیت، برخی صحابه و تابعین بر آن تأکید شده است.[۱۴۷] بر همین اساس در کتاب‌های دعا و مناجات برخی از نمازها، ادعیه و تسبیحات به فاطمه(س) منسوب است.[۱۴۸]

جایگاه فاطمه نزد خدا و پیامبر

علمای شیعه[۱۴۹] و اهل‌سنت،[۱۵۰] براساس آیه ۲۳ سوره شوری مشهور به آیه مودت، محبت و دوست داشتن فاطمه را سفارش خدا به مسلمانان دانسته‌اند. در آیه مودت پاداش رسالت پیامبر(ص) دوستی و محبت با خویشاوندان معرفی شده است که مفسران از آن به اهل‌بیت(ع) تعبیر کرده‌اند.[۱۵۱] بر اساس روایات، خویشاوندان یا (به تعبیر مفسران) اهل‌بیت در این آیه، فاطمه(س)، علی(ع) و حسنین(ع) هستند.[۱۵۲] علاوه بر آیه مودت، روایاتی از پیامبر(ص) نقل شده است که بر اساس آن خداوند به خشم فاطمه خشمگین و به خشنودی او خشنود می‌شود.[۱۵۳]

سید محمدحسن میرجهانی در کتاب جَنَّةُ الْعَاصِمَةِ حدیثی را در کتاب خود آورده است که خلقت فاطمه را علت خلقت افلاک می‌داند. این حدیث که با نام حدیث لولاک خوانده می‌شود از پیامبر(ص) نقل شده است، و بر اساس آن خلقت افلاک در گرو خلقت پیامبر و خلقت پیامبر در گرو خلقت علی(ع) بوده است و خلقت پیامبر و علی در گرو خلقت فاطمه.[۱۵۴] برخی ضمن اشکال به سند این حدیث، محتوای آن را قابل توجیه می‌دانند.[۱۵۵]

پیامبر(ص) علاقه زیادی به فاطمه(س) داشت و به او بیشتر از دیگران محبت و احترام می‌کرد. در حدیثی مشهور به حدیث بضعه پیامبر(ص) فاطمه را پاره تن خود معرفی می‌کند و می‌گوید هر کس او را بیازارد، مرا آزرده است. این روایت را محدثان نخستین نظیر شیخ مفید از میان علمای شیعه و احمد بن حنبل از میان علمای اهل سنت، به گونه‌های مختلف گزارش کرده‌اند.[۱۵۶]

رسول اسلام(ص) زمانی که به مسافرت می‌رفت، آخرین نفری که با او خداحافظی می‌کرد فاطمه(س) بود و وقتی از سفر برمی‌گشت، ابتدا به دیدن فاطمه می‌رفت.[۱۵۷]

سرور زنان

در روایات متعددی که شیعیان و اهل سنت نقل کرده‌اند آمده است فاطمه برترین زنان بهشت، برترین زنان دو عالم و برترین زنان امت است.[۱۵۸]

تنها زن برگزیده در ماجرای مباحله

از میان زنان مسلمان تنها فاطمه(س) برای حضور در مباحله پیامبر(ص) با مسیحیان نجران انتخاب شد. این ماجرا در آیه مباحله ذکر شده است. بنابر منابع تفسیری، روایی و تاریخی، آیه مباحله در برتری و فضیلت اهل بیت پیامبر نازل شده است.[۱۵۹] فاطمه، امام علی(ع)، امام حسن(ع) و امام حسین(ع) همراهان پیامبر در این واقعه بودند.[۱۶۰]

استمرار نسل پیامبر از طریق فاطمه

تداوم نسل پیامبر از فاطمه و تعیین امامان شیعه از فرزندان فاطمه به عنوان یکی از فضائل او ذکر شده است.[۱۶۱] برخی از مفسران استمرار نسل پیامبر از فاطمه را مصداق کوثر یعنی خیر فراوان در سوره کوثر دانسته‌اند.[۱۶۲]

سخاوت

سخاوت فاطمه(س) به عنوان یکی از ویژگی‌های رفتاری او گزارش شده است. او در زندگی مشترک خود با علی(ع) زمانی که در وضعیت مطلوب اقتصادی قرار داشت ساده‌زیست بود و همیشه انفاق می‌کرد. [۱۶۳] اهدای لباس نو در شب عروسی خود به فرد محتاج، [۱۶۴] بخشیدن گردنبند به فقیر [۱۶۵] و دادن همه غذای خود به مسکین، یتیم و اسیر از جمله این موارد است. [۱۶۶] بر اساس گزارش‌های روایی و تفسیری پس از آنکه فاطمه(س)، علی(ع) و حسنین(ع) سه روز پی‌در پی هنگام افطار همه غذای خود را به نیازمند دادند آیه اطعام در شأن آنان نازل شد. [۱۶۷]

زهد و ساده‌زیستی

جهیزیه حضرت فاطمه شانزده یا نوزده قلم جنس بوده است که شانزده عدد آن اسباب و وسیلهٔ مختصر برای یک زندگی کوچک بود هنگامی که رسول خدا(ص) چشمش به آن افتاد این‌گونه دعا کرد: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لِقَوْمٍ جُلُّ أُنْيَتِهِمُ الْخَرْفُ» خداوند زندگی را بر کسانی که بیشتر وسایلشان گلی و سفالین است مبارک گردان. [۱۶۸]

مُحَدَّثَة بودن

سخن گفتن فرشتگان با فاطمه(س) یکی از ویژگی‌های او است که موجب شد او را مُحَدَّثَة بنامند. [۱۶۹] گفتگوی فرشتگان با فاطمه در زمان پیامبر و پس از رحلت وی، برای تسلی دادن فاطمه(س) و خبر دادن از آینده نسل پیامبر بوده است. [۱۷۰] رویدادهای آینده را که فرشته الهی به فاطمه می‌گفت، امام علی(ع) می‌نوشت که به مصحف فاطمه معروف شد. [۱۷۱] در این گزارش تنها به سخن گفتن یک فرشته آن هم یک سویه اشاره شده و فاطمه(س) تنها شنونده بوده است و آنچه را فاطمه(س) می‌شنیده امام علی(ع) نیز می‌شنیده و یادداشت می‌کرده است. حضور امام علی(ع) هنگام دیدار با آن فرشته به درخواست حضرت فاطمه(س) بوده است. علت این درخواست هم به نظر فیض کاشانی در وافی ترس و بیمی بوده که هنگام تنهایی و هم‌سخن شدن با فرشته

داشته است. [۱۷۲] اما در پاورقی الکافی با تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی علت درخواست حضرت فاطمه (س) از امام علی (ع) برای همراهی با او هنگام حضور فرشته نگرانی از به خاطر نماندن سخنان فرشته دانسته شده است. [۱۷۳]

علم و دانش

الگو بودن حضرت فاطمه زهرا (س) در ابعاد مختلف عبادی، تربیتی، اخلاقی، همسر داری و... لازمه اش بهره مندی وی از دانش و کمالات علمی ویژه است تا بتواند در پرتو آن پاسخگوی نیازهای علمی مراجعان مختلف باشد. [۱۷۴] در فرازی از زیارت نامه حضرت فاطمه (س) به او این گونه سلام داده شده است عنوان «السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيَّتُهَا الْمُحَدَّثَةُ الْعَلِيمَةُ» (سلام بر تو ای هم سخن با ملائکه و ای بسیار دانا) [۱۷۵] نمونه ای از دانش فاطمه (س) و رعایت اخلاق و ادب دینی و تواضع بی نظیرش در برابر سؤال کننده ماجرای است که در روایتی از امام حسن عسکری (ع) نقل شده است که روزی زنی نزد حضرت فاطمه (س) گفت مادرم ناتوان است، برای انجام نمازش مسئله ای برایش پیش آمده و مرا فرستاده است تا پاسخ آن را از شما دریافت نمایم. حضرت زهرا (س) پاسخش را داد. سپس آن زن سؤال دیگری مطرح کرد و حضرت دوباره جواب او را داد آن زن سئوالات دیگری را مطرح کرد تا آن که به ده مرتبه رسید در این هنگام آن زن خجالت زده شد و گفت شما را خسته و ناراحت کردم، بیش از این مزاحم شما نمی شوم و شما را خسته نمی کنم. فاطمه (س) پاسخ داد هر سؤال داری بپرس سپس افزود به من بگو اگر شخصی اجیر شده باشد تا باری سنگین را به جایی ببرد و در ازای آن مبلغ صد هزار دینار مزد بگیرد آیا ناراحت می شود؟ آن زن در جواب حضرت گفت خیر. بعد از آن فاطمه (س) فرمود من برای هر سؤال که جوابش را بگویم اجیر تو هستم و مزد و پاداش آن نزد خداوند متعال به ارزشی بیش از آنچه که در این جهان است می باشد. [۱۷۶]

زیارت نامه

در برخی از منابع شیعه برای زهرا (س) زیارت نامه ای توسط امام صادق (ع) بیان شده است. [۱۷۷] بنا بر متن زیارت نامه، فاطمه (س) قبل از آفریده شدن مورد امتحان خداوند قرار گرفته و در این امتحان صبور بوده است. [۱۷۸]

در این زیارت‌نامه قبول کردن ولایت حضرت زهرا(س) مانند قبولی ولایت همه انبیاء و حضرت محمد(ص) و اطاعت از آنها دانسته شده است. [۱۷۹] همچنین طبق این زیارت کسی که از حضرت زهرا(س) اطاعت کرده و ثابت‌قدم باشد، از پلیدی‌ها و گناهان پاک می‌شود. [۱۸۰]

میراث معنوی

حضرت زهرا سلام الله علیها:

مَنْ أَعَدَّ إِلَى اللَّهِ خَالِصَ عِبَادَتِهِ أَهْبَطَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ أَفْضَلَ مَصْلَحَتِهِ (ترجمه: کسی که عبادت‌های خالصانه خود را به سوی خدا فرستد، پروردگار بزرگ، برترین مصلحت را به سویش فرو خواهد فرستاد).

عده‌الداعی، ص ۲۳۳

سخنان و زندگی عبادی، سیاسی و اجتماعی فاطمه(س) به مثابه میراثی برجای مانده از او مورد توجه مسلمانان قرار گرفته است و در آثار مسلمانان از آن‌ها یاد شده است. مصحف فاطمه، خطبه فدکیه، تسبیحات و نماز حضرت زهرا بخشی از میراث معنوی فاطمه است.

روایات، بخش مهمی از میراث فاطمه(س) هستند. این روایات مشتمل بر موضوعات اعتقادی، فقهی، اخلاقی و اجتماعی‌اند. برخی از روایات وی در کتاب‌های حدیثی شیعه و اهل سنت ذکر شده است و شماری از روایات در کتاب‌هایی مستقل با عناوینی نظیر «مسند فاطمه» و «اخبار فاطمه» تدوین شده‌اند. برخی از این مسندها در طول زمان مفقود شده‌اند و تنها در کتاب‌های رجالی، تراجم و کتاب‌شناسی‌ها از راویان و نویسندگان این کتاب‌ها سخن به میان آمده است. [۱۸۱]

مصحف فاطمه، شامل مطالبی است که فاطمه آن‌ها را از فرشته الهی شنید و امام علی(ع) آن را نوشته است. [۱۸۲] به اعتقاد شیعیان مصحف فاطمه نزد امامان شیعه بوده و هر امامی در پایان عمر خود آن را به امام بعدی تحویل داده است [۱۸۳] و غیر از امامان هیچ فردی به کتاب دسترسی نداشته است. این کتاب اکنون در دست امام زمان(عج) است. [۱۸۴]

خطبه فدکیه، یکی از سخنان مشهور فاطمه است که دربارهٔ واقعه سقیفه بنی‌ساعده، غصب خلافت و مصادره فدک بیان شده است. چندین شرح دربارهٔ خطبه فدکیه نوشته شده است که نام بیشتر آنها شرح خطبه زهرا(س) یا شرح خطبه لُمه (نام دیگر خطبه فدکیه) است. [۱۸۵]

تسبیحات فاطمه زهرا(س)، ذکری است که فاطمه از پیامبر(ص) آموخت [۱۸۶] و فاطمه از فراگیری آن خشنود شد. [۱۸۷] در منابع شیعه و اهل سنت دربارهٔ آموختن تسبیحات به فاطمه گزارش‌های متعددی ذکر شده و آمده است امام علی پس از شنیدن این ذکر، در هیچ شرایطی آن را ترک نکرد. [۱۸۸]

نماز حضرت زهرا، نمازهایی است که فاطمه آنها را از پیامبر(ص) یا جبرئیل فراگرفته بود. در برخی از متون روایی و کتاب‌های دعا به این نمازها اشاره شده است. [۱۸۹]

اشعار منسوب به فاطمه(س)، که در منابع تاریخی و روایی گزارش شده است. این اشعار از جهت تاریخی مربوط به دو دوره است: دوره پیش از رحلت پیامبر و دوره پس از رحلت او. دربارهٔ اشعار فاطمه تکنگاری‌هایی نیز منتشر شده است. [۱۹۰]

فاطمه در فرهنگ و ادبیات شیعه

شیعیان فاطمه(س) را الگوی خود می‌دانند و سیره فاطمه(س) در فرهنگ شیعه و زندگی شیعیان جریان دارد. برخی از نمونه‌های آن عبارت‌اند از:

مهر السنه: بر پایه روایتی، امام جواد(ع) مهریه همسرش را به مقدار مهریه حضرت فاطمه(س)، یعنی پانصد درهم قرار داد. [۱۹۱]
این مقدار مهر السنه نامیده می‌شود که مهریه همسران و دختران پیامبر(ص) است. [۱۹۲]

ایام فاطمیه: شیعیان در ایام شهادت فاطمه(س) مراسم عزاداری برپا می‌کنند. در ایران روز شهادت حضرت زهرا مطابق با سوم جمادی‌الثانی تعطیل رسمی است [۱۹۳] و مراجع تقلید به صورت پیاده‌روی در عزاداری شرکت می‌کنند. [۱۹۴]

روز زن: در ایران سالروز ولادت فاطمه(س) (بیستم جمادی الثانی) روز زن نامگذاری شده است.[۱۹۵] مردم ایران با دادن هدیه به مادران و همسرانشان این روز را جشن می‌گیرند.[۱۹۶]

روز ازدواج: در تقویم جمهوری اسلامی ایران نیز روز اول ذی‌الحجه سالروز ازدواج علی(ع) و فاطمه(س) به‌عنوان روز ازدواج نامگذاری شده است.

بازسازی نمادین محله بنی‌هاشم: همزمان با ایام فاطمیه محله بنی‌هاشم، قبرستان بقیع و خانه فاطمه(س) به صورت نمادین با سبک قدیمی ساخته می‌شود و بسیاری از مردم از این اماکن بازدید می‌کنند.[۱۹۷]

برگزاری تئاتر و تعزیه: در سال‌های اخیر برگزاری تئاتر، تعزیه و نمایش‌های خیابانی با عناوینی نظیر «بانوی آب و آینه»، [۱۹۸] «بانوی غریب‌نشین» [۱۹۹] از جمله برنامه‌های خاص در ایام سوگواری شهادت فاطمه(س) است.

نامگذاری دختران: طبق آمار اعلام‌شده ثبت احوال ایران در سال ۱۳۹۴ش، در ایران نام فاطمه و زهرا جزو ده نام نخست برای دختران قرار گرفته است. و نام بیش از ۱۳ میلیون ایرانی فاطمه بوده است.[۲۰۰]

انتساب به فرزندان فاطمه(س): در میان فرقه‌های شیعه، زیدیه معتقدند امامت و رهبری برای کسی است که از فرزندان فاطمه باشد. از این رو زیدیان تنها از کسی به عنوان امام پیروی می‌کردند و حکومت او را بر حق می‌دانستند که از نسل فاطمه(س) باشد. [۲۰۱] علاوه بر زیدیه فاطمیان نیز که نام حکومتشان برگرفته از فاطمه(س) است نسب خود را به فرزندان فاطمه(س) می‌رسانند.[۲۰۲]

ادبیات و شعر فاطمی

برخی از شاعران و ادیبان فارسی‌زبان آثاری ادبی دربارهٔ فاطمه(س) تألیف و اشعاری دربارهٔ وی سروده‌اند. برخی معتقدند قدیمی‌ترین شعر فاطمی به قرن پنجم هجری برمی‌گردد.[۲۰۳] در دوره معاصر شعر فاطمی در میان شاعران رواج بیشتری داشته است، به طوری که کنگره‌هایی با عنوان شعر فاطمی با حضور شاعرانی که در این زمینه شعرهایی سروده‌اند برگزار می‌شود.[۲۰۴] افزایش اشعار فاطمی سروده‌شده موجب شده برخی از پژوهشگران حوزه ادبیات، شعر فاطمی را یکی از سبک‌های شعر آیینی بدانند که در آن به مقام و سیره فاطمه پرداخته می‌شود.[۲۰۵]

در میان آثار ادبی می‌توان به کتاب کشتی پهلوی گرفته و فاطمه فاطمه است اشاره کرد. واز میان اشعار معروف سروده شده درباره ُ
شأن و مقام حضرت فاطمه می‌توان به شعر معروف محمدحسین غروی اصفهانی معروف به کمپانی اشاره کرد که مطلعش این
است:

دختر فکر بکر من غنچه لب چو وا کند

از نمکین کلام خود حق نمک ادا کند

ابیاتی دیگر از این قصیده مشهور چنین است:

وهم به اوجِ قدسِ ناموس اله کی رسد؟

فهم که نعتِ بانوی خلوت کبریا کند؟

ناطقه مرا مگر روح قدس کند مدد

تا که ثنای حضرت سیده نسا کند

لیله قدر اولیا، نور نهار اصفیا

صبح جمال او طلوع از افقِ علا کند

بُضعه سید بشر امّ ائمه غُرر

کیست جز او که همسری باشه لافتی کند؟

وحی و نبوتش نسب، جود و فتوتش حسب

قصه ای از مروّتش سوره «هل آتی» کند

عصمت او حجاب او عفت او نقاب او،

سرّ قدّم حدیث از آن ستر و از آن حیا کند

بهر کنیزیش بود زهره کمینه مشتری

چشمه خور شود اگر چشم سوی سُها کند

«مفتقرا» متاب رو از در او به هیچ سو

زانکه مس وجود را «فضّه» او طلا کند [۲۰۶]

کتابشناسی

نگارش درباره ُ فاطمه (س) از سده‌های نخستین هجری مورد توجه مسلمانان به‌ویژه شیعیان قرار داشته است. [۲۰۷] در یک تقسیم‌بندی، آثاری را که راجع به فاطمه تألیف یا جمع‌آوری شده می‌توان به سه دسته مُسَدَنگاری، مَنَقَبَت‌نگاری و زندگینامه‌نویسی تقسیم کرد. [۲۰۸]

در میان مسندها و مجموعه‌های روایی‌ای که شیعیان تدوین کرده‌اند، «دلائل الامامة» اثر طبری، کهن‌ترین مسند موجود دربارهٔ فاطمه(س) است. [۲۰۹] برخی دیگر از مسندهای شیعیان عبارتند از:

«مسند فاطمة الزهراء» اثر عزیرالله عطاردی،

«مسند فاطمه زهرا» اثر سید حسین شیخ الاسلامی،

«نهج الحیاء» (فرهنگ سخنان فاطمه) اثر محمد دشتی،

«مسند فاطمه» اثر مهدی جعفری، [۲۱۰]

از میان مناقب‌نگاری‌ها نیز می‌توان به چند کتاب زیر اشاره کرد:

«مناقب فاطمة الزهراء و ولدها» اثر طبری آملی، [۲۱۱]

«فضائل فاطمة الزهراء از نگاه دیگران» اثر ناصر مکارم شیرازی،

«فاطمه زهرا از نظر روایات اهل سنت» اثر محمد واصف، [۲۱۲]

از میان مسندهای اهل سنت دربارهٔ فاطمه(س) می‌توان به «السقیفه و فدک» اثر جوهری بصری، «مَنْ رُوی عَنْ فَاطِمَةَ مِنْ اولادِها» اثر ابن‌عقده جارودی و «مسند فاطمه» اثر دارقطنی شافعی و از میان مناقب‌نگاری‌ها می‌توان به «فضائل فاطمة الزهراء» اثر حاکم نیشابوری، «الثغور الباسمة فی فضائل السیدة فاطمة» اثر جلال‌الدین سیوطی و «اتحاف السائل بما لفاطمة من المناقب و الفضائل» اثر محمدعلی مناوی اشاره کرد. [۲۱۳]

دانشنامه فاطمی(س) زیر نظر علی‌اکبر رشاد نیز در شش جلد به زندگی، منزلت، آثار و معارف حضرت فاطمه(س) و مباحث فقهی، حقوقی و اجتماعی زن و خانواده پرداخته است. این دانشنامه در سال ۱۳۹۴ش در هفدهمین همایش کتاب سال حوزه برگزیده شد. [۲۱۴]

آثار نمایشی

نمایشنامه بانوی بی‌نشان عنوان نمایشنامه‌ای است که سید حسین فدائی‌حسین آن را بر اساس کشتی پهلوی گرفته (کتاب) نوشته است. این نمایشنامه چندین بار در شهرهای مختلف ایران در ایام فاطمیه به اجرا گذاشته شده است. [۲۱۵]

بانوی بهشتی، نام انیمیشنی است که مرکز تولید و نشر دیجیتال انقلاب اسلامی (متنا) آن را در سال ۱۳۹۷ش تولید و منتشر کرده است. در این انیمیشن، شهادت حضرت فاطمه زهرا(س) به تصویر کشیده شده است. [۲۱۶]

فیلم سینمایی بانوی بهشت به کارگردانی الی‌کینگ نیز در سال ۲۰۲۰ ساخته شد و به صورت محدود به نمایش درآمد. [۲۱۷]

پانویس

اقبال لاهوری، اشعار فارسی اقبال لاهوری، ۱۳۶۶ش، ص ۱۸۶، اقبال لاهوری، رموز بیخودی، «در معنی اینکه سیده النساء فاطمة الزهراء اسوه کامله‌ای است برای نساء اسلام»، سایت گنجور.

صدوق، الامالی، ۱۴۱۷ق، ص ۷۴، ۱۸۷، ۶۸۸، ۶۹۱ و ۶۹۲؛ کلینی، الکافی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۲۴۰؛ مسعودی، اسرارالفاطمیه، ۱۴۲۰ق، ص ۴۰۹.

مجلسی، بحارالانوار، ۱۴۰۴ق، ج ۴۳، ص ۱۶؛ ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی‌طالب، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۳۲.

ابن سعد، الطبقات الکبری، ۱۴۱۰ق، ج ۸، ص ۱۴.

طبری، تاریخ طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۲، ص ۴۱۰.

مجلسی، بحارالانوار، ۱۴۰۴ق، ج ۴۳، ص ۹۲.

کلینی، الکافی، ۱۴۰۱ق، ج ۱، ص ۴۶۱.

شهیدی، زندگانی فاطمه زهرا، ۱۳۶۳ش، ص ۷۸.

مجلسی، بحارالانوار، ۱۴۰۴ق، ج ۴۴، ص ۲۰۱.

محلّاتی، ریاحین الشریعه، دارالکتب الاسلامیه، ج ۳، ص ۳۳.

- ذهبی، سیر اعلام النبلاء، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۵۰۰.
- متقی هندی، کنز العمال، ۱۴۰۱ق، ج ۳، ص ۷۶۷.
- ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ۱۳۸۵ق، ج ۲، ص ۲۹۳.
- مفید، الإرشاد، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۸۹.
- أمین عاملی، أعیان الشیعة، ج ۱، ص ۳۱۹.
- کلینی، ج ۱، ص ۲۴۱، ح ۵؛ طبری امامی، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۴.
- نگاه کنید به: صدوق، الخصال، ۱۴۰۳ق، ص ۴۰۴؛ ابن هشام، سيرة النبویه، دار المعرفة، ج ۱، ص ۱۹۰.
- بتنونی، الرحلة الحجازیة، المكتبة الثقافیة الدینیة، ص ۱۲۸.
- جمعی از محققین، فرهنگنامه علوم قرآن، ۱۳۹۴ش، ج ۱، ص ۲۴۴۳.
- کلینی، الکافی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۴۵۸؛ طوسی، مصباح المتهجد، ۱۴۱۱ق، ص ۷۹۳؛ فتال نیشابوری، روضة الواعظین، قم، شریف الرضی، ص ۱۴۳؛ طبرسی، اعلام الوری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۲۹۰؛ ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۳۲.
- مفید، مسار الشریعة، ۱۴۱۴ق، ص ۵۴؛ کفعمی، المصباح، ۱۴۰۳ق، ص ۵۱۲.
- ابن سعد، الطبقات الکبری، دارصادر، ج ۱، ص ۱۳۳، ج ۸، ص ۱۹؛ بلاذری، انساب الاشراف، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۴۰۳؛ ابن عبدالبر، الاستیعاب، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۱۸۹۹.
- مفید، مسار الشریعة، ۱۴۱۴ق، ص ۵۴؛ طوسی، مصباح المتهجد، ۱۴۱۱ق، ص ۷۹۳.
- کلینی، الکافی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۴۶۰.
- طبری، ذخائر العقبی، ۱۳۵۶ق، ص ۲۶.
- آیا زن مسلمان امروزی می‌تواند از حضرت زهرا(س) الگو بگیرد؟، پایگاه خبری تحلیلی مهرخانه.
- ابن سعد، الطبقات الکبری، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۶۳.
- یعقوبی، تاریخ یعقوبی، بیروت، ج ۲، ص ۳۵.
- ابن حنبل، مسند احمد بن حنبل، بیروت، ج ۱، ص ۳۶۸؛ حاکم نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، بیروت، ج ۱، ص ۱۶۳.
- محقق سبزواری، نمونه بینات در شأن نزول آیات از نظر شیخ طوسی و سایر مفسرین خاصه و عامه، ۱۳۵۹ش، ص ۱۷۳-۱۷۴.
- طباطبایی، «زدواج فاطمه»، ۱۳۹۳ش، ج ۱، ص ۱۲۸.
- طبری، ذخائر العقبی، ۱۴۲۸ق، ج ۱، ص ۱۶۷؛ متقی هندی، کنز العمال، ۱۴۰۱ق، ج ۷، ص ۱۲۹.
- کلینی، الکافی، ۱۳۶۳ش، ج ۸، ص ۱۶۵؛ مغربی، شرح الاخبار، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۲۹؛ سهمی، تاریخ جرجان، ۱۴۰۷ق، ص ۱۷۱.
- طباطبایی، «زدواج فاطمه»، ۱۳۹۳ش، ج ۱، ص ۱۲۸.
- اربلی، کشف الغمة، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۳۶۳؛ خوارزمی، المناقب، ۱۴۱۱ق، ص ۳۴۳.
- نسایی، السنن الکبری، ۱۴۱۱ق، ج ۵، ص ۱۴۳؛ حاکم نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، دارالمعرفة، ج ۲، ص ۱۶۷ و ۱۶۸.

- طبري امامي، دلائل الامامة، ١٤١٣ق، ص ٨٢.
- خوارزمي، المناقب، ١٤١١ق، ص ٣٤٣.
- ابن سعد، الطبقات الكبرى، ١٤١٠ق، ج ٨، ص ١٩.
- طوسي، الامالي، ١٤١٤ق، ص ٣٩.
- صدوق، الامالي، ١٤١٧ق، ص ٦٥٣؛ اربلي، كشف الغمة، ١٤٠٥ق، ج ١، ص ٣٦٤.
- مفيد، الاختصاص، ١٤١٤ق، ص ١٤٨.
- مفيد، الاختصاص، ١٤١٤ق، ص ١٤٨.
- طوسي، الامالي، ١٤١٤ق، ص ٤٠.
- طبراني، المعجم الكبير، ١٤١٥ق، ج ١٠، ص ١٥٦؛ خوارزمي، المناقب، ١٤١١ق، ص ٣٣٦.
- ابن اثير جزري، اسدالغابة، انتشارات اسماعيليان، ج ٥، ص ٥١٧.
- اربلي، كشف الغمة، ١٤٠٥ق، ج ١، ص ٣٥٨.
- طبري امامي، دلائل الإمامة، ١٤١٣ق، ص ٨٨-٩٠؛ خوارزمي، المناقب، ١٤١١ق، ص ٣٣٨-٣٣٥.
- ابن حجر عسقلاني، تهذيب التهذيب، ١٤٠٤ق، ج ١٢، ص ٣٩١؛ مقرئ، امتاع الاسماع، ١٤٢٠ق، ج ١، ص ٧٣؛ كليني، الكافي، ١٣٦٣ش، ج ٨، ص ٣٤٠.
- طوسي، الأمالي، ١٤١٤ق، ص ٤٣؛ طبري، بشاره المصطفى، ١٤٢٠ق، ص ٤١٠.
- ابن شهر آشوب، مناقب آل أبي طالب، ١٣٧٦ق، ج ٣، ص ١٣١.
- خوارزمي، مناقب، ١٤١١ق، ص ٢٦٨-٢٧١.
- مجلسي، بحارالانوار، ١٤٠٤ق، ج ٤٣، ص ١٩٢ و ١٩٩؛ جوهرى بصرى، السقيفة و فدك، ١٤١٣ق، ص ٦٤.
- طوسي، آمالي، ١٣٨٨ش، ج ١، ص ٩٥؛ مجلسي، بحارالانوار، ج ٤٣، ص ٥٦-٥٧؛ صدوق، الأمالي، ١٤١٧ق، ص ٥٥٢.
- ابن سعد، الطبقات الكبرى، دارصادر، ج ٨، ص ٢٥.
- مجلسي، بحارالانوار، ١٤٠٤ق، ج ٤٣، ص ٧٢.
- خوارزمي، المناقب، ١٤١١ق، ص ٢٦٨.
- مجلسي، بحارالانوار، ج ٤٣، ص ٣٧٩.
- حميرى قمى، قرب الإسناد، ١٤١٣ق، ص ٥٢.
- طبري امامي، دلائل الامامة، ١٤١٣ق، ص ١٤٠-١٤٢.
- انصارى زنجاني، الموسوعة الكبرى، ١٤٢٨ق، ج ١٧، ص ٤٢٩.
- علامه مجلسي، بحارالانوار، ١٤٠٣ق، ج ٤٣، ص ١٣٤.
- علامه مجلسي، بحارالانوار، ١٤٠٣ق، ج ٤٣، ص ١٩٨.

ابن عساكر، تاريخ مدينه دمشق، ١٤١٥ق، ج ١٣، ص ١٦٣ و ١٧٣.

ذهبي، سير اعلام النبلاء، ١٤١٣ق، ج ٣، ص ٢٨٠.

ابن سعد، الطبقات الكبرى، دارصادر، ج ٨، ص ٤٦٥.

ابن عساكر، تاريخ مدينه دمشق، ١٤١٥ق، ج ٦٩، ص ١٧٦.

مفيد، الإرشاد، ١٤١٣ق، ج ١، ص ٣٥٥.

شهرستاني، الملل و النحل، ١٤٢٢ق، ج ١، ص ٥٧؛ ذهبي، سير اعلام النبلاء، ١٤١٣ق، ج ١٥، ص ٥٧٨؛ مسعودي، اثبات الوصيّه، ١٤١٧ق، ص ١٥٤ و ١٥٥؛ هلالى، اسرار آل محمد، ١٣٧٨ش، ص ٢٣١.

ابن سعد، الطبقات الكبرى، ١٤١٠ق، ج ٢، ص ٢٣٨؛ كليني، كافي، ١٣٦٣ش، ج ٣، ص ٢٢٨.

كليني، الكافي، ١٣٦٣ش، ج ١، ص ٢٤١.

مفيد، المقنعة، ١٤١٠ق، ص ٢٨٩ و ٢٩٠؛ سيدمرتضى، الشافى فى الامامه، ١٤١٠ق، ج ٤، ص ١٠١؛ مجلسي، بحار الانوار، دارالرضا، ج ٢٩، ص ١٢٤؛ اربلى، كشف الغمّه، ١٤٢١ق، ج ١، ص ٣٥٣-٣٦٤.

جوهرى بصرى، السقيفة و فدك، ١٤١٣ق، ص ٦٣؛ ابن ابى الحديد، شرح نهج البلاغه، ١٣٧٨ق، ج ٢، ص ٤٧.

ابن ابى شيبه كوفى، المصنف، ١٤٠٩ق، ج ٨، ص ٥٧٢.

جوهرى بصرى، السقيفة و فدك، ١٤١٣ق، ص ٧٢ و ٧٣.

طبرسى، الاحتجاج، ١٣٨٦ق، ج ١، ص ١٠٩.

طبرى امامى، دلائل الامامه، ١٤١٣ق، ص ١٣٤.

طبرسى، الإحتجاج، ج ١، ص ١٠٨.

ابن شهر آشوب، مناقب آل ابى طالب، ١٣٧٦ق، ج ٣، ص ١٣٧.

شبيرى، «شهادت فاطمه(س)»، ص ٣٤٧.

هلالى، اسرار آل محمد، ١٣٧٨ش، ص ٢٣١؛ طوسى، مصباح المتهجد، ١٤١١ق. ص ٧٩٣؛ طبرى امامى، دلائل الامامه، ١٤١٣ق، ص ١٣٤؛ طبرسى، اعلام الورى، ١٤١٧ق، ج ١، ص ٣٠٠.

كليني، الكافي، ١٣٦٣ش، ج ١، ص ٤٥٨؛ طبرى امامى، دلائل الامامه، ١٤١٣ق، ص ١٣٦؛ طبرسى، اعلام الورى، ١٤١٧ق، ج ١، ص ٢٩٠.

طبرسى، اعلام الورى، ١٤١٧ق، ج ١، ص ٢٩٠.

مجلسي، بحار الأنوار، ١٤٠٤ق، ج ٢٠، ص ٩٦؛ ابن كثير، السيره النبويه، ١٣٩٦ق، ج ٣، ص ٥٨.

واقدى، المغازى، ج ١، ص ٢٩٠.

مجلسي، بحار الأنوار، ١٤٠٤ق، ج ٢٠، ص ٢٤٥.

واقدى، المغازى، ١٤٠٩ق، ج ٢، ص ٦٣٥.

فرهمندپور، «سيره سياسى فاطمه»، ص ٣٠٩-٣١٦.

- يعقوبی، تاریخ اليعقوبی، دارصادر، ج ۲، ص ۱۲۴.
- امینی، الغدير، ج ۱، ص ۳۳.
- ابن قتیبه دینوری، الامامة و السياسة، ۱۳۸۰ش، ص ۲۹ و ۳۰.
- جوهری بصری، السقیفة و فدک، ۱۴۱۳ق، ص ۱۰۹.
- جوهری بصری، السقیفة و فدک، ۱۴۱۳ق، ص ۱۰۹.
- کلینی، الکافی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۵۴۳.
- مفید، الاختصاص، ۱۴۱۴ق، ص ۱۸۴ و ۱۸۵؛ حلبی، السيرة الحلیة، ۱۴۰۰ق، ج ۳، ص ۴۸۸.
- طبری امامی، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ص ۱۱۰-۱۲۱.
- نگاه کنید به بهرام، «فعالیت‌های اجتماعی زنان از دیدگاه فقه و حقوق»، ص ۱۱۸.
- يعقوبی، تاریخ یعقوبی، دارصادر، ج ۲، ص ۱۲۴؛ ابن کثیر، تاریخ ابن کثیر، ۱۳۵۱-۱۳۵۸ق، ج ۵، ص ۲۶۶؛ ابن هشام، سيرة النبویه، دارالمعرفة، ج ۲، ص ۶۵۶.
- عسکری، سقیفة: بررسی نحوه شکل‌گیری حکومت پس از پیامبر، ۱۳۸۷ش، ص ۹۹.
- ابن قتیبه، الامامة والسیاسة، ۱۴۱۳ق، ج ۱ ص ۳۰.
- ابن عبدربه اندلسی، العقد الفريد، دارالکتب العلمیة، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۱۳.
- يعقوبی، تاریخ یعقوبی، دارصادر، ج ۲، ص ۱۰۵.
- ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ۱۳۷۸ق، ج ۲، ص ۲۱.
- طبری امامی، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۴؛ صدوق، معانی الاخبار، ۱۳۷۹ش، ص ۲۰۶.
- هلالی، اسرار آل محمد، ۱۳۷۸ش، ص ۲۳۱.
- هلالی، اسرار آل محمد، ۱۳۷۸ش، ص ۲۳۱؛ عاملی، رنج‌های حضرت زهرا(س)، ۱۳۸۲ش، ج ۲، ص ۳۵۰-۳۵۱.
- طبری امامی، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۴.
- بخاری، صحیح البخاری، ۱۴۰۱ق، ج ۵، ص ۸۲.
- ابن قتیبه دینوری، الامامة والسیاسة، ۱۴۱۳ق/۱۳۷۱ش، ج ۱، ص ۳۱.
- کحاله، اعلام النساء، ۱۴۱۲ق/۱۹۹۱م، ج ۴، ص ۱۲۳-۱۲۴؛ ابن قتیبه دینوری، الامامة والسیاسة، ۱۴۱۳ق/۱۳۷۱ش، ج ۱، ص ۳۱.
- طبرسی، احتجاج، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۱۰۸.
- طبرسی، احتجاج، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۱۰۹.
- طوسی، مصباح‌المتجهّد، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۷۹۳؛ طبری امامی، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۴.
- شهیدی، زندگانی فاطمه زهرا، ۱۳۶۳ش، ص ۱۵۴.
- شبی‌ری، «شهادت فاطمه(س)»، ص ۳۴۷.

- طوسی، مصباح المتعاهد، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۷۹۳؛ طبری امامی، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۴؛ طبرسی، اعلام الوری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۳۰۰.
- طبرسی، اعلام الوری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۳۰۰.
- طبری امامی، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۴؛ اربلی، كشف الغمة، ۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۴۲۷.
- کلینی، الکافی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۲۴۱ و ۴۵۸.
- ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۳۲.
- ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۳۲.
- اربلی، كشف الغمة، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۱۲۵.
- کلینی، الکافی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۴۵۸.
- طبری امامی، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۴.
- فرهمندپور، «سیره سیاسی فاطمه»، ۱۳۹۳ش، ج ۲، ص ۳۱۵.
- صدوق، علل الشرايع، ۱۳۸۵ق، ج ۱، ص ۱۸۵؛ ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۳۷.
- بلاذری، انساب الاشراف، ج ۲، ص ۳۴؛ طبری، تاريخ الامم و الملوك، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۴۷۳-۴۷۴.
- اربلی، كشف الغمة، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۱۲۵.
- هلالی عامری، كتاب سليم بن قيس، ۱۴۲۰ق، ص ۳۹۳؛ طبرسی، اعلام الوری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۳۰۰؛ صدوق، الخصال، ۱۴۰۳ق، ص ۳۶۱؛ طوسی، اختيار معرفة الرجال، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۳۳ و ۳۴.
- مجلسی، بحار الأنوار، ۱۴۰۳ق، ج ۴۳، ص ۱۹۳.
- طبرسی، اعلام الوری، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۳۰۰.
- طبری آملي، دلائل الإمامة، ۱۴۱۳ق، ص ۱۳۶.
- کلینی، الکافی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۴۶۱.
- ابن عبد الوهاب، عيون المعجزات، قم، ص ۵۵.
- طبری، تاريخ الطبری، ۱۳۸۷ق، ج ۱۱، ص ۵۹۹.
- واقدي، الطبقات الكبرى، ۱۴۱۰ق، ج ۴، ص ۳۳.
- نجمی، «قبر فاطمه (س) يا قبر فاطمه بنت اسد»، سایت پرتال جامع علوم انسانی.
- مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹، ص ۳۳۵.
- سیدمرتضی، الشافي فی الامامة، ۱۴۱۰ق، ج ۴، ص ۹۵؛ ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۱۲.
- مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۳ق، ج ۲۹، ص ۳۳۵.
- برای نمونه نگاه کنید به طبرسی، الاحتجاج، ۱۳۸۶ق، ج ۱، ص ۲۱۵؛ سیوطی، الدر المنثور، ۱۴۰۴ق، ج ۵، ص ۱۹۸.

کافی و شفیعیان، «عصمت فاطمه(س)»، ص ۷۲.

ابن مردویه اصفهانی، مناقب علی بی ابی طالب، ۱۴۲۴ق، ص ۳۰۵؛ سیوطی، الدر المنثور، ۱۴۰۴ق، ج ۵، ص ۱۹۹؛ ابن کثیر، البداية و النهایة، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۳۱۶.

قزوینی، فاطمه زهرا از ولادت تا شهادت، ص ۱۳۱-۱۳۲؛ طوسی، الأمالی، ۱۴۱۴ق، ص ۵۲۸.

ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۱۶ و ۱۱۷.

صدوق، علل الشرایع، ۱۳۸۵ق، ج ۱، ص ۱۸۲.

ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۱۹.

ر. ک. ابن طاووس، جمال الاسبوع، ۱۳۷۱ش، ص ۷۲؛ کلینی، الکافی، ۱۳۶۳ش، ج ۳، ص ۳۴۳؛ سید بن طاووس، مهج الدعوات، ۱۴۱۱ق، ص ۱۳۹-۱۴۲.

طبرسی، مجمع البیان، ۱۳۷۲ش، ج ۹، ص ۴۳.

زمخشری، الکشاف، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۲۱۹ و ۲۲۰؛ فخر رازی، التفسیر الکبیر، ۱۴۲۰ق، ج ۲۷، ص ۵۹۵.

طبرسی، مجمع البیان، ۱۳۷۲ش، ج ۹، ص ۴۳ و ۴۴؛ طباطبائی، المیزان، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸، ص ۴۶ و ۴۷.

زمخشری، الکشاف، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۲۱۹ و ۲۲۰؛ فخر رازی، التفسیر الکبیر، ۱۴۲۰ق، ج ۲۷، ص ۵۹۵؛ ابوالفتوح رازی، روض الجنان، ۱۳۷۵ش، ج ۱۷، ص ۱۲۲؛ طبرسی، مجمع البیان، ۱۳۷۲ش، ج ۹، ص ۴۳ و ۴۴؛ بحرانی، البرهان، ۱۴۱۶ق، ج ۴، ص ۸۱۵؛ سیوطی، الدر المنثور، ۱۴۰۴ق، ج ۶، ص ۷.

حاکم نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، بیروت، ج ۳، ص ۱۵۴.

میرجهانی، جنۃ العاصمة، ۱۳۹۸ق، ص ۱۴۸.

گفت و گو با آیت الله العظمی شبیری زنجانی، سایت جماران.

مفید، الامالی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۶۰؛ طوسی، الامالی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۴؛ ابن حنبل، مسند احمد بن حنبل، بیروت، ج ۴، ص ۵.

علامه مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۳ق، ج ۴۳، ص ۸۶.

صدوق، علل الشرایع، ۱۳۸۵ق، ج ۲، ص ۱۸۲؛ طبری امامی، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ص ۸۱؛ ابن حنبل، مسند احمد بن حنبل، بیروت، ج ۳، ص ۸۰؛ بخاری، صحیح البخاری، بیروت، ج ۴، ص ۱۸۳؛ مسلم نیشابوری، صحیح مسلم، بیروت، ج ۷، ص ۱۴۳ و ۱۴۴.

ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۳۷۹؛ بلاغی، حجة التفاسیر، ۱۳۸۶ق، ج ۱، ص ۲۶۸؛ ترمذی، سنن الترمذی، ۱۴۰۳ق، ج ۴، ص ۲۹۳ و ۲۹۴.

برای نمونه نگاه کنید به: ابن اثیر، الكامل فی التاریخ، ۱۳۸۵ش، ج ۲، ص ۲۹۳؛ زمخشری، الکشاف، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۳۶۸؛ فخر رازی، التفسیر الکبیر، ۱۴۲۰ق، ج ۸، ص ۲۴۷.

طباطبائی، المیزان، ۱۴۱۷ق، ج ۲۰، ص ۳۷۰ و ۳۷۱.

طباطبائی، المیزان، ۱۴۱۷ق، ج ۲۰، ص ۳۷۰ و ۳۷۱؛ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۱۳۷۴ش، ج ۲۷، ص ۳۷۱؛ فخر رازی، التفسیر الکبیر، ۱۴۲۰ق، ج ۳۲، ص ۳۱۳؛ بیضاوی، انوار التنزیل، ۱۴۱۸ق، ج ۵، ص ۳۴۲؛ نیشابوری، تفسیر غرائب القرآن، ۱۴۱۶ق، ج ۶، ص ۵۷۶.

طبرسی، مکارم الاخلاق، ۱۳۹۲ق، ص ۹۴ و ۹۵.

مرعشی نجفی، شرح احقاق الحق، کتابخانه مرعشی نجفی، ج ۱۹، ص ۱۱۴.

طبری، بشارة المصطفی، ۱۴۲۰ق، ص ۲۱۸ و ۲۱۹.

- اربلی، كشف الغمة، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۱۶۹.
- طوسی، التبیان، ۱۴۰۹ق، ج ۱۰، ص ۲۱۱؛ زمخشری، الکشاف، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۶۷۰؛ فخررازی، التفسیر الکبیر، ۱۴۲۰ق، ج ۳۰، ص ۷۴۶ و ۷۴۷.
- محدث اربلی، كشف الغمة، نشر رضی، ج ۲، ص ۱۰۷۲.
- صدوق، علل الشرائع، ۱۳۸۵ق، ج ۱، ص ۱۸۲.
- نگاه كنید به: ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۱۶.
- كلینی، الكافی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۲۴۰ و ۲۴۱.
- فیض کاشانی، وافی، ۱۴۰۶ق، ج ۳، ص ۵۸۱.
- كلینی، کافی، ۱۴۰۱ق، ج ۱، ص ۲۴۰.
- جوادى آملی، فاطمه اسوه بشر، ۱۳۹۷ش، ص ۲۳۱.
- شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، ۱۳۶۵ش، ج ۶، ص ۱۰.
- علامه مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۳.
- شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۳۶۸؛ طوسی، تهذیب الأحکام، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۹.
- شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۳۶۸؛ آل رسول، «اسرار وجودی حضرت زهرا(س)»، ص ۱۶۷.
- شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۳۶۸؛ آل رسول، «اسرار وجودی حضرت زهرا(س)»، ص ۱۶۷.
- شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۳۶۸؛ آل رسول، «اسرار وجودی حضرت زهرا(س)»، ص ۱۶۷.
- معموری، «کتابشناسی فاطمه»، ج ۲، ص ۵۶۱-۵۶۳.
- كلینی، الكافی، ۱۳۶۳ش، ج ۱، ص ۲۴۱.
- صفار، بصائر الدرجات الكبرى، ۱۴۰۴ق، ص ۱۷۳ و ۱۸۱.
- آقابزرگ تهرانی، الذریعه الى تصانیف الشیعه، ۱۴۰۳ق، ج ۲۱، ص ۱۲۶.
- آقابزرگ تهرانی، الذریعه، ۱۴۰۳ق، ج ۸، ص ۹۳؛ ج ۱۳، ص ۲۲۴.
- صدوق، من لایحضره الفقیه، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۳۲۰ و ۳۲۱؛ بخاری، صحیح بخاری، ۱۴۰۱ق، ج ۴، ص ۴۸ و ۲۰۸.
- صدوق، علل الشرائع، ۱۳۸۵ق، ج ۲، ص ۳۶۶.
- ابن حنبل، مسند، بیروت، ج ۱، ص ۱۰۷.
- سیدبن طاووس، جمال الاسبوع، ۱۳۷۱ش، ص ۷۰ و ۹۳.
- عالمی، «اشعار فاطمه(س)»، ج ۳، ص ۱۱۰-۱۲۰.
- مفید، الإرشاد، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۲۸۴.
- صدوق، المقنع، ۱۴۱۵ق، ص ۳۰۲؛ شهیدثانی، الروضة البهیة، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۳۴۴.

« ماجرای تعطیل شدن روز شهادت حضرت زهرا(س)»، خبرگزاری فارس.

فاطمیه درقم؛ پیاده‌روی دو تن از مراجع تقلید تا حرم، خبرگزاری صدا و سیما.

آیین‌نامه‌های مصوب شورای فرهنگ عمومی، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی کرمانشاه.

۱۵ پیشنهاد برای هدیه روز مادر، پایگاه اینترنتی بیتوته.

نمایشگاه کوچه‌های بنی‌هاشم، خبرگزاری مشرق.

اجرای نمایشنامه بانوی آب و آینه، خبرگزاری ایکن.

نمایش بانوی غریب‌نشین، خبرگزاری ایکن.

«فاطمه نام بیش از ۱۳ میلیون بانوی ایرانی»، سازمان ثبت احوال کشور.

رصاص، مصباح العلوم، ۱۹۹۹م، ص ۲۳-۲۴.

ربانی گلپایگانی، علی، فاطمیان و قرامطه، پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه.

مرتضی امیری اسفندقه در گفت‌وگو با تسنیم: ما حسین فهمیده‌های شعر فاطمی هستیم، خبرگزاری تسنیم.

کنگره «شعر فاطمی» برگزار شد، خبرگزاری ایسنا.

مرتضی امیری اسفندقه از شعر فاطمی می‌گوید، پایگاه اینترنتی شهرستان ادب.

غروی اصفهانی، دیوان، نشر دارالکتب الاسلامیه، ص ۳۹.

معموری، «کتابشناسی فاطمه»، ج ۲، ۵۶۱.

معموری، «کتابشناسی فاطمه»، ج ۲، ۵۶۱.

معموری، «کتابشناسی فاطمه»، ج ۲، ص ۵۶۳؛ ر.ک. طبری، دلائل الامامة، ۱۴۱۳ق، ۶۵-۷۶.

معموری، «کتابشناسی فاطمه»، ج ۲، ص ۵۶۴.

آقابزرگ تهرانی، الذریعة، ۱۴۰۳ق، ج ۲۲، ص ۳۳۲.

معموری، «کتابشناسی فاطمه»، ج ۲، ص ۵۶۷.

نگاه کنید به: معموری، «کتابشناسی فاطمه»، ج ۲، ص ۵۶۲-۵۶۷.

«دانشنامه فاطمی(س)»، وبگاه پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

مصاحبه با خبرگزاری مهر درباره بانوی بی‌نشان

انیمیشن "بانوی بهشتی"، شبکه اطلاع‌رسانی دانا.

«بانوی بهشت به نویسندگی یاسر الحیب اکران می‌شود...»، سایت دین‌آنلاین

